

Рекреаційна географія. Туризм

передумов розвитку Житомирської області присвячено наукові праці П.А. Тутковського, Г.І. Осовського, М. П. Кудрицького, Т. М. Мовчанівського, М. Ю. Костриці, Б. В. Марковського.

Виклад основного матеріалу. Житомирська область належить до аграрно-індустральних регіонів України з відповідною спеціалізацією господарського комплексу, структурою зайнятості населення та сформованим каркасом системи розселення. Проте докорінні перетворення, що відбулися в Україні з переходом до ринкової системи господарювання, недостатня увага до розвитку та забезпечення традиційних форм господарської діяльності призвели до падіння обсягів виробництва, закриття як промислових, так і аграрних підприємств, які в багатьох випадках є основою функціонування та розвитку населеного пункту, зростання рівня безробіття, падіння рівня життя населення, активізації міграційних процесів та структурних зрушень у поселенській мережі регіону. Протягом 1993-2013 рр. поселенська мережа області скоротилася з 1690 до 1613 населених пунктів, а її середня щільність з 57 до 55 поселень на 1000 км² території. Найбільш істотних змін зазнала територіально-компонентна структура сільського розселення. За цей же період кількість сільських поселень зменшилася на 22 одиниці, а середня людність сільського поселення - з 438 осіб до 327 осіб (на 25,3%). Одночасно спостерігалось значне скорочення мережі крупних сіл (на 31%) і неухильно збільшувалася група сіл з малою людністю (55-100 осіб). Цілий ряд сіл зникли, а окремі знаходяться на межі зникнення, що зумовлює розрідження мережі сільських поселень. Більш стабільними в цьому плані залишаються середні села, в яких за проаналізований період населення зменшилося лише на 8–9%.

Відносною стабільністю характеризується міська поселенська мережа. З 12 міст до категорії великих за людністю відноситься Житомир з населенням 271,0 тис. осіб (36,5% міського населення області), середніх – Бердичів, Коростень та Новоград-Волинський та 7 малих. На основі аналізу динаміки людності міст виділено декілька їх груп. До першої належать міста із відносно стабільною людністю, в яких темпи скорочення людності складають 5% (Коростень та Новоград-Волинський). До другої групи належать міста з середніми темпами зменшення людності (6–10%) – Житомир, Коростишів, Малин, Баранівка, Овруч та Радомишль. Третя група – це міста із високими темпами зменшення людності на рівні 11–20% (Бердичів та Овруч). До четвертої групи належить Андрушівка, людність якої зменшилася на 28%. Зрушення в структурі міст за людністю зумовлені зменшенням чисельності

Рекреаційна географія. Туризм

населення великих та середніх міст протягом 1990-2013 рр на 8% та збільшенням малих – на 14%. В результаті цього частка великих міст в кількості населення знизилася за період 1990-2013 рр. з 47% до 45,4%, середніх відповідно – з 36% до 33,5 %, а малих зросла з 17% до 21%. Як результат цього середня людність міського поселення за цей же період зменшилася з 68,7 тис. осіб до 49,7 тис., тобто на 27,6%. Як свідчать дослідження, особливої підтримки потребують малі міста через загострення проблем соціально-економічного характеру. Активізація їх економічного та соціального потенціалу буде залежати не лише від адміністративних, а й господарських функцій, що можливо в умовах модернізації промислового виробництва, розвитку малого підприємництва, оновлення технологічної бази, розвитку сфери агробізнесу, рекреаційного комплексу, соціальної інфраструктури, формування гнучкого ринку праці та забезпечення зайнятості населення.[2]

В області нараховується 43 селища міського типу, в них проживає понад 20% міського населення області. Їх середня людність складає 3,5 тис. чоловік проти 4,3 тис. чоловік в 1990 році. Аналіз їх територіального розподілу показав, що відносно густа мережа дозволяє їм разом з містами відігравати роль опорного каркасу системи розселення. Одночасно спостерігаються негативні тенденції серед цієї категорії поселень, які проявляються в депопуляції їх населення. Частка крупних та великих селищ людністю понад 5 тис. осіб за досліджуваний період зменшилася з 41% до 30,2%, одночасно малих людністю менше 3 тис. осіб – збільшилася з 41% до 51,2%. Зростання частки малих селищ міського типу відбувається за рахунок переходу до цієї категорії тих селищ, які раніше відносилися до крупних та середніх, але через депопуляцію втратили значну кількість населення.

Трансформація територіально-компонентної структури розселення Житомирської субрегіональної системи розселення є результатом акумулятивного впливу і взаємодії значної кількості факторів. Проте сукупність факторів, що впливають на трансформацію розселення в період сучасних суспільних перетворень, доцільно розглядати крізь призму ринкових чинників більшість з яких, безперечно, має виключно економічну природу, що за сучасних умов набувають першорядного значення і формують соціально-економічну ситуацію. Саме під впливом новітніх ринкових чинників поселення та їх системи різного ієрархічного рівня зазнають якісних і кількісних змін. Перехід до ринкових методів економічної діяльності, зміна способу й факторів виробництва та виробничих відносин спричиняють зрушення у структурі

Рекреаційна географія. Туризм

економічної системи як важливому чиннику розселення населення, що зумовлює структурні трансформації її кожного суспільно-територіального елемента. Розвиток економічного базису має мультиплікаційний ефект стосовно соціально-економічного розвитку регіону загалом та розселення, по-перше, забезпечуючи населення робочими місцями, по-друге, створюючи необхідні матеріальні блага, соціальні умови й забезпечуючи розвиток соціальної інфраструктури населених пунктів та задоволення основних життєвих потреб територіальної громади людей. Прямий зв'язок між функціонуванням господарського комплексу та розселенням зберігається і при негативній динаміці показників промислового та сільськогосподарського виробництва.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки Житомирської області в наш час є туристично-рекреаційна галузь. Вона інтегрує в собі практично всі галузі господарського комплексу - транспорт, торгівлю, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, розширює сферу використання рекреаційних ресурсів, сприяє відновленню ринку праці, і як наслідок - зменшенню міграційної активності населення регіону. В результаті успішного розвитку системи туристично-рекреаційної інфраструктури з'явиться можливість загальмувати процес розрідження поселенської мережі, а особливо сільської.

Основу привабливості Житомирщини в сфері туризму формують як історичні пам'ятки, так і природні умови та ресурси, які сприяють розвитку багатьох видів туризму.

Природно-рекреаційний потенціал області представлений поєднанням сприятливих кліматичних, водних, бальнеологічних, лісових, флористичних та фауністичних ресурсів. Житомирська область розташована в смузі кліматичного комфорту. Рівень концентрації природно-рекреаційного потенціалу в області складає 10,569 на 1000 км² та 0,235 на 1 тис. жителів та 12,339 на 1 тис. рекреантів. Клімат області помірно континентальний з вологим літом і м'якою зимою. Пересічна температура січня - 6°, липня +18,9°. Період з температурою понад +10° становить 158 днів. Тривалість безморозного періоду 150-170 днів. Опадів на півночі випадає 600 мм, на півдні - 570 мм в рік. Висота снігового покриву 20-30 см. Формування туристичних потоків в регіоні є сезонним, оскільки кліматичні умови не завжди є сприятливими для тривалого відпочинку на відкритому повітрі. Найбільш оптимальним для рекреації є період квітень — листопад.[2]

Рекреаційна географія. Туризм

Важливим чинником, який впливає на можливості розвитку багатьох видів рекреації, є рельєф. Незважаючи на те, що територія області рівнинна, туристично-рекреаційну привабливість рельєфу області визначає Словечансько — Овруцький кряж (316 м), природа якого надзвичайно схожа до краєвидів Закавказзя. Не менш привабливими для туристів є скелі «Голова Чацького», яка розмістилась на схилах Тетерева, «Баранячі лоби», «Велетенські котли», «Ольжині купальні», які можна побачити на околицях Коростеня, скеля «Кам'яний гриб» на околиці Новоград-Волинського на правому березі р. Случ. Пісковики з відбитками викопних рослин третинного періоду збереглися у скелі «Волянщина» Володарсько-Волинського району на правому березі річки Ірші.

Важливою складовою природних рекреаційних багатств регіону є значні водні ресурси. По території області протікає 221 річка загальною довжиною 5366 км. Серед найкрупніших водних об'єктів вирізняється річка Тетерів. На її берегах розміщені численні бази відпочинку, санаторії, профілакторії. Також перспективними для розвитку водного туризму є річки Случ, Уборть, Горинь. Щороку з травня по вересень місяць прихильники екстремальних видів спорту організовують по даних річках сплави на байдарках, катамаранах, надувних човнах. Береги річок скелясті, що дає змогу проводити тренування і змагання скелелазам. Досить популярним і за межами України є скеледром поблизу с. Денеші на березі р. Тетерів. В період 70-80 – х років ХХ століття користувались популярністю категорійні маршрути «По Случі від Мирополя до Сарн» та «По Случі, Горині і Прип'яті». Проте після аварії на ЧАЕС маршрути було скасовано. Багато на Житомирщині і великих озер, серед яких Чорне, Озерянське, Дуже, Дідове, які розташовані в басейні річки Уборть. Аналіз свідчить, що водні ресурси області мають значний нереалізований потенціал і можуть служити основою для будівництва на їхніх берегах баз відпочинку, пансіонатів, створення рекреаційних зон короткочасного відпочинку.

Бальнеологічні ресурси області представлені мінеральними водами та лікувальними грязями. Широко відомий бальнеологічний курорт «Денеші», який розташований в курортній зоні на відстані 22 км від м. Житомира та використовує для лікування радонові гідрокарбонатно-хлоридно- кальцієво-магнієві води, лікувальний ефект яких проявляється в стимуляції імунної реактивності організму, поліпшенні обмінних процесів в організмі. На північному-заході області поширені торф'яні лікувальні грязі. Зокрема, відомим у області є Зарічанське родовище, яке багате на гіпсові і купоросні

Рекреаційна географія. Туризм

торфи з мінералізованим грязьовим розчином (понад 2 г/ л). Поширені тут і сапропелеві грязі (с. Вільшани), але у рекреаційній діяльності поки що не використовуються. Рівень забезпеченості мінеральними водами та лікувальними грязями становить 0,059 та 0,008 м³ на 1 особу відповідно. Одним з головних завдань регіону є збереження унікального спектру лікувальних можливостей бальнеологічних осередків шляхом реконструкції та модернізації санаторно-курортних та туристичних закладів у напрямі наближення їх до міжнародних стандартів.

Великою цінністю Житомирської області є ліси, якими вкрито 1/3 території регіону. Рекреаційно-оздоровчі ліси становлять 70,3 % від загальної площі лісів області, що свідчить про великий потенціал та цінність лісових масивів та дозволяє організовувати як санаторно-курортне оздоровлення, так і спортивно-оздоровчий, екскурсійно-пізнавальний відпочинок. За рахунок переважання хвойних порід в області сформувався мікроклімат, який позитивно впливає на відновлення людського організму та лікування дихальних шляхів. В області функціонує 2 протитуберкульозні санаторії «Лісова казка» (м. Коростишів), «Лісовий берег» (с. Іванівка Житомирський р-н.), які спеціалізуються на лікуванні та оздоровленні хворих на туберкульоз органів дихання та позалегенових форм. [4]

Мережа природно-заповідного фонду Житомирської області представлена 221 об'єктом, загальною площею 136,5 тис. га, які включають: Поліський природний заповідник, природний заповідник «Древлянський», 95 заказників загальнодержавного і місцевого значення (Городницький – ботанічний заказник, Часниківський – орнітологічний; «Галове», Забарський, Червоновільський та Дідове озеро – гідрологічні, Кутне та Козява – загальнозоологічні, Плотниця та Поясківський – лісові). Досить багато й інших природно-антропогенних об'єктів, що охороняються законом. З 27-ми парків – пам'яток садово-паркового мистецтва 5 мають загальнодержавне значення: Івницький, Верхівнянський, Трощанський, Городницький та Новочортирський, з пам'яток природи - 2 загальнодержавне значення та 18 місцеве (таблиця 1). Всі ці об'єкти є досить потужною базою для розвитку екологічного туризму та його спеціальних видів – кінного, велотуризму і пішогохідного.

Рекреаційна географія. Туризм

Таблиця 1

Структура природно-заповідного фонду Житомирської області [6]

Назва категорії заповідності	Кількість об'єктів	Площа, га
Території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення		
Національні природні парки	-	-
Природні заповідники	2	50976,84
Біосферні заповідники	-	-
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	5	119,80
Заказники	10	6757
Пам'ятки природи	2	51,0
Ботанічні сади	1	35,4
Зоопарки	-	-
Дендропарки	-	-
Разом	20	57940,04
Території та об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення		
Заповідні урочища	-	-
Заказники	145	78304,16
Пам'ятки природи	35	93,69
Ботанічні сади	-	-
Зоопарки	-	-
Дендропарки	3	14,9
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	18	228,67
Регіональні ландшафтні парки	-	-
Разом:	201	78647,92
Усього:	221	136581,96

У світлі зростання популярності мисливських та фіш-турів в якості рекреаційного ресурсу виступають і заповідно-мисливські угіддя. Загальна площа наданих у користування мисливських угідь області складає понад 2 млн. га, у тому числі: лісових – 915,3 тис. га, польових – 1,5 млн. га, водно-болотних – 119,5 тис. га.[7].

Суспільно-історичні рекреаційні ресурси області вже досить тривалий час залишаються одними з найцікавіших об'єктів туристсько-краєзнавчого споглядання і є базою для розвитку пізнавального та історичного видів туризму. Житомирська область володіє значною культурною спадщиною. На її території розташовано 3172 пам'ятки історії та культури. Ряд культурно-архітектурних пам'яток в Овручі, Житомирі, Новоград-Волинську відносяться ще до періоду існування Київської Русі, а тому є важливим надбанням українського народу. Десять населених пунктів Житомирської області включені до Списку історичних населених місць України: м. Житомир (1240 р.),

Рекреаційна географія. Туризм

м. Бердичів (1430 р.), м. Коростень (945 р.), м. Коростишів (1399 р.), смт. Любар (XIV ст.), смт. Миропіль (XVII ст.), м. Новоград-Волинський (1275 р.), м. Овруч (946 р.), м. Олевськ (1488р.), м. Радомишль (близько 1150р.). В Житомирській області діють три державних історико-архітектурних заповідники з 10, що є в Україні. На честь відомих людей в області відкриті музеї: дім-музей С.П. Корольова (м. Житомир); літературно- меморіальний музей Лесі Українки та музей родини Косачів у місті Новоград-Волинському; музей-садиба родини Рильських у селі Романівка Попільнянського району; літературно- меморіальний музей В.Г. Короленка и літературний музей імені Бориса Тена (місто Житомир); літературно- меморіальний музей Оноре де Бальзака (с. Верхівня) та інші. Загалом на території області функціонує 36 музеїв. Найбільш відомими музеями та історичними комплексами є Державний музей коштовного та декоративного каміння (смт. Володарськ-Волинський) колекція якого нараховує понад 1500 експонатів коштовного і декоративного каміння, Житомирський обласний краєзнавчий музей, який є одним із найстарших музейних закладів України, в якому зберігається таксидермічна колекція, матеріали розкопок Райковецького городища (XI – XIII століть), картини західноєвропейських художників XVI – XIX століть, військово-історичний комплекс «Скеля», музей української ікони та старожитностей, в якому експозиція «Душа України» нараховує понад 5000 ікон XII – XXI століть з усіх регіонів України.

З метою використання різноманітного природно-рекреаційного та історико-культурного потенціалу в області розроблені науково-пізнавальні і навчальні екскурсійні маршрути, які передбачають ознайомлення з пам'ятками архітектури національного та місцевого значення, пам'ятками природи, відвідування монастирів, стародавніх городищ, експозицій краєзнавчих музеїв. Великою популярністю серед туристів як з України, так і зарубіжних користуються 4 маршрути, а саме - у «Порцеляновім краю» (Коростишів – Кмитів – Денишів – Тригир'я – Баранівка – Остріжок – Новгород-Волинський – Городниця – Житомир), «Забутими панськими маєтками» (Романівка – Паволоч – Верхівня – Ружин – Рогачі – Топори – Городківка – Червоне – Андрушівка – Бровки Перші – Волиця – Яроповичі – Ходорків – Івниця – Стара Котельня – Іванків – Ліщин), «Навколо «Волинського Єрусалима» (Гуйва – Кодня – Турчинівка – Тютюнники – Чуднів – Стовпів – Романів – Миропіль – Нова Чарторія – Коростки – Любар – Юрівці – Краснопілль – Троща – Райгородок – Бердичів – Терехова – Іванківці), «Серед лісових скель» (Червона Волока –

Рекреаційна географія. Туризм

Кам'яне село – Олевськ – Жубровичі – Коростень – Овруч – Межирічка – Ушомир – Краївщина – Володарськ-Волинський – Кам'яний брід – Троковичі).

Сприятливі кліматичні ресурси, розмаїття природи, багата історико-культурна спадщина мають всі перспективи для розвитку зеленого туризму. В регіоні функціонує 9 закладів, в яких відтворено колорит Полісся, та створено всі умови для надання послуг із сільського зеленого туризму:

- 2 садиби третього (найвищого) рівня - «Володимирська садиба» (Брусилівський район, с. Привороття), історико-культурний комплекс «Замок Радомисль» (м. Радомишль);
- 4 садиби базового рівня – ферма «Силоам» (сmt. Черняхів), «Тригирська садиба» (м. Тригир'я), «Хуторок Чудодієво» (с. Вишпіль, Черняхівський район), культурно-мистецький центр «Поліська хата» (с. Городське, Коростишівський район);
- 3 садиби без категорії - Садиба «Шалє Софія» (с. Городське, Коростишівський район, «Карпатське село» (с. Червона Зірка, Бердичівський район), «Стара гребля» (с. Облитки, Радомишльський район). [9]

Багата Житомирщина і на подієві ресурси. Розвиток подієвого туризму дозволяє оптимально вирівнювати коливання туристичної сезонності, а для багатьох туристичних регіонів, міст проведення відповідних заходів є додатковим джерелом фінансових надходжень. На Житомирщині регулярно проходять різноманітні пісенні, літературно-поетичні, мистецькі, етнографічні та інші фестивалі, серед яких: міжнародне літературно-мистецьке свято, присвячене пам'яті Лесі Українки – «Лесині джерела» (м. Новоград-Волинський), фестиваль сучасної української естрадної пісні «Зорі над Уборттю» (м. Олевськ), фестиваль бардівської пісні «Мі-Сі-Соль», на який щороку приїздять автори та виконавці з України, Білорусі, Молдови, Грузії, Польщі, Німеччини, Міжнародний фестиваль дерунів (м. Коростень), всеукраїнське літературно-мистецьке свято «Романівська весна» присвячене пам'яті М.Т. Рильського (с. Романівка Попельнянського району), етнологічні фестивалі - «Поліське перевесло» (сmt. Ємільчино), «Мистецький червень» та «Поліське весілля» (м. Житомир), «Купальські роси» (с. Немиринці Ружинського району).

Висновки. Незважаючи на всю різноманітність туристично-рекреаційних ресурсів, область має і певні проблеми. Це пов'язано у першу чергу з нерациональним використанням наявних ресурсів, складною екологічною

Рекреаційна географія. Туризм

ситуацією, так як значна територія фактично закрита для масового відпочинку і оздоровлення через згубний вплив наслідків катастрофи на ЧАЕС, недосконалістю туристичної інфраструктури. Позитивні зрушення у розвитку туристсько-рекреаційного господарства Житомирської області пов'язані з необхідністю вдосконалення системи підготовки працівників рекреаційної сфери, поліпшення санаторно-курортного та туристсько-екскурсійного обслуговування, розширення асортименту рекреаційних та туристичних послуг (розробка нових екскурсійних маршрутів та тематичних екскурсій, екологічних навчальних стежок, організація тематичних екологічних таборів для дітей та молоді, розвиток сільського зеленого туризму). Для подальшого розвитку рекреаційного комплексу Житомирської області необхідно провести реконструкцію та модернізацію існуючих санаторно-курортних і туристичних закладів з метою їх наближення до міжнародних стандартів, створити розгалужену сучасну інфраструктуру, яка сприятиме нарощуванню обсягів туристсько-рекреаційних послуг.

Використана література:

1. Доценко А.І. Розселення в Україні: проблеми і перспективи. / Доценко А.І., Зінич В.Т., Великохатько О.Т., Танцюра В.Л. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 269 с.
2. Інвестиційний паспорт Житомирської області
3. Куценко В. І. Диверсифікація ринку туристичних послуг в Україні як передумова підвищення їх конкурентоспроможності / В.І. Куценко // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: матеріали. IV міжнар. наук.- практ. конф. / за ред. І. В. Саух. – Житомир : ЖФ КІБІТ, 2010. – С. 5-9
4. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник./ Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. – К.: «Альтерпрес», 2007
5. Регіональне розселення в Україні: стан та прогноз. – Київ, – РВПС України НАН України, 2006. – 438 с.
6. Статистичний щорічник Житомирської області за 2013 рік.
7. <http://www.zt.ukrstat.gov.ua>
8. <http://zt-lis.gov.ua/>
9. <http://www.greentour.com.ua/>

Рекреаційна географія. Туризм

Щабельская В.Г., Ю.Ю. Пологовская

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ И РАЗВИТИЕ СУБРЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РАССЕЛЕНИЯ

В статье проанализирована составляющая туристическо-рекреационного потенциала Житомирской области. Определены основные направления активизации развития туризма в регионе, способствующие развитию рекреационной сферы и повышению уровня конкурентоспособности туристического продукта региона.

Ключевые слова: туристическо-рекреационный потенциал, рекреационное хозяйство, системы расселения.

Schabelska V., Pologovska J.

National Pedagogical University Dragomanov

THE RECREATIONAL POTENTIAL OF ZHYTOMYR REGION AND DEVELOPMENT OF SUBREGIONAL SETTLEMENT SYSTEM

Analysed the component of tourism and recreational potential of Zhytomyr region. Determined the main directions of activation the tourism development in the region, which will promote the development of recreational area and increase the level of competitiveness of region's tourism product.

Keywords: recreational potential, recreational economy, settlement system settlement network